

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari

9/S-son (4-jild)

2024

SCIENCEPROBLEMS.UZ

**IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING
DOLZARB MUAMMOLARI**

№ 5/9 (4) – 2024

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

TOSHKENT-2024

BOSH MUHARRIR:

Isanova Feruza Tulqinovna

TAHRIR HAY'ATI:

07.00.00- TARIX FANLARI:

Yuldashev Anvar Ergashevich – tarix fanlari doktori, siyosiy fanlar nomzodi, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Mavlanov Uktam Maxmasabirovich – tarix fanlari doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Xazratkulov Abror – tarix fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti.

Tursunov Ravshan Normuratovich – tarix fanlari doktori, O'zbekiston Milliy Universiteti;

Xolikulov Axmadjon Boymahmatovich – tarix fanlari doktori, O'zbekiston Milliy Universiteti;

Gabrielyan Sofya Ivanovna – tarix fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston Milliy Universiteti.

Saidov Sarvar Atabullo o'g'li – katta ilmiy xodim, Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi, ilmiy tadqiqotlar bo'limi.

08.00.00- IQTISODIYOT FANLARI:

Karlibayeva Raya Xojabayevna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Nasirxodjayeva Dilafruz Sabitxanovna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Ostonokulov Azamat Abdukarimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent moliya instituti;

Arabov Nurali Uralovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Azizov Sherzod O'ktamovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Bojxona instituti;

Xojayev Azizxon Saidaloxonovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, Farg'ona politexnika instituti

Xolov Aktam Xatamovich – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Shadiyeva Dildora Xamidovna – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b, Toshkent moliya instituti;

Shakarov Qulmat Ashirovich – iqtisodiyot fanlari

nomzodi, dotsent, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti

09.00.00- FALSAFA FANLARI:

Hakimov Nazar Hakimovich – falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Yaxshilikov Jo'raboy – falsafa fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

G'aybullayev Otabek Muhammadiyevich – falsafa fanlari doktori, professor, Samarqand davlat chet tillar instituti;

Saidova Kamola Uskanbayevna – falsafa fanlari doktori, "Tashkent International University of Education" xalqaro universiteti;

Hoshimxonov Mo'min – falsafa fanlari doktori, dotsent, Jizzax pedagogika instituti;

O'roqova Oysuluv Jamoliddinovna – falsafa fanlari doktori, dotsent, Andijon davlat tibbiyot instituti, Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasini mudiri;

Nosirxodjayeva Gulnora Abdukaxxarovna – falsafa fanlari nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Turdiyev Bexruz Sobirovich – falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, Buxoro davlat universiteti.

10.00.00- FILOLOGIYA FANLARI:

Axmedov Oybek Saporbayevich – filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Ko'chimov Shuxrat Norqizilovich – filologiya fanlari doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hasanov Shavkat Ahadovich – filologiya fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

Baxronova Dilrabo Keldiyorovna – filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Mirsanov G'aybullo Qulmurodovich – filologiya fanlari doktori, professor, Samarqand davlat chet tillar instituti;

Salaxutdinova Musharraf Isamutdinovna – filologiya fanlari nomzodi, dotsent, Samarqand davlat universiteti;

Kuchkarov Raxman Urmanovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent v/b, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Yunusov Mansur Abdullayevich – filologiya fanlari nomzodi, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Saidov Ulugbek Aripovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi.

12.00.00- YURIDIK FANLAR:

Axmedshayeva Mavlyuda Axatovna – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Muxitdinova Firyuza Abdurashidovna – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Esanova Zamira Normurotovna – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan yurist, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hamroqulov Bahodir Mamasharifovich – yuridik fanlar doktori, professor v.b., Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti;

Zulfiqorov Sherzod Xurramovich – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti;

Xayitov Xushvaqt Saparbayevich – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Asadov Shavkat G'aybullayevich – yuridik fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Ergashev Ikrom Abdurasulovich – yuridik fanlari doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Utemuratov Maxmut Ajimuratovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Saydullayev Shaxzod Alixanovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hakimov Komil Baxtiyarovich – yuridik fanlar doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Yusupov Sardorbek Baxodirovich – yuridik fanlar doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Amirov Zafar Aktamovich – yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD), O'zbekiston Respublikasi Sudyalari oliy kengashi huzuridagi Sudyalari oliy

maktabi;

Jo'rayev Sherzod Yuldashevich – yuridik fanlar nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Babadjanov Atabek Davronbekovich – yuridik fanlar nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Rahmatov Elyor Jumaboyevich — yuridik fanlar nomzodi, Toshkent davlat yuridik universiteti;

13.00.00- PEDAGOGIKA FANLARI:

Xashimova Dildarxon Urinboyevna – pedagogika fanlari doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Ibragimova Gulnora Xavazmatovna – pedagogika fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Zakirova Feruza Maxmudovna – pedagogika fanlari doktori, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti huzuridagi pedagogik kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tarmoq markazi;

Kayumova Nasiba Ashurovna – pedagogika fanlari doktori, professor, Qarshi davlat universiteti;

Taylanova Shoxida Zayniyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent;

Jumaniyozova Muhayyo Tojiyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Ibraximov Sanjar Urunbayevich – pedagogika fanlari doktori, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti;

Javliyeva Shaxnoza Baxodirovna – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Samarqand davlat universiteti;

Bobomurotova Latofat Elmurodovna — pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Samarqand davlat universiteti.

19.00.00- PSIXOLOGIYA FANLARI:

Karimova Vasila Mamanosirovna – psixologiya fanlari doktori, professor, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Hayitov Oybek Eshboyevich – Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti, psixologiya fanlari doktori, professor

Umarova Navbahor Shokirovna– psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Amaliy psixologiyasi kafedrasi mudiri;

Atabayeva Nargis Batirovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Shamshetova Anjim Karamaddinovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Qodirov Obid Safarovich – psixologiya fanlari doktori (PhD), Samarkand viloyat IIB Tibbiyot bo'limi psixologik xizmat boshlig'i.

22.00.00- SOTSILOGIYA FANLARI:

Latipova Nodira Muxtarjanovna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri;

Seitov Azamat Po'latovich – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti;

SodiqovaShohida Marxaboyevna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi.

23.00.00- SIYOSIY FANLAR

Nazarov Nasriddin Ataqulovich –siyosiy fanlar doktori, falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent arxitektura qurilish instituti;

Bo'tayev Usmonjon Xayrullayevich –siyosiy fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri.

OAK Ro'yxati

Mazkur jurnal Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2022-yil 30-noyabrdagi 327/5-son qarori bilan tarix, iqtisodiyot, falsafa, filologiya, yuridik va pedagogika fanlari bo'yicha ilmiy darajalar yuzasidan dissertatsiyalar asosiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas'uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog'lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).

07.00.00 – TARIX FANLARI

<i>Насретдинова Дилфуза Мухаммадиновна</i> ЖЕНЩИНЫ ТАТАРКИ В КУЛЬТУРНОЙ ЖИЗНИ ТУРКЕСТАНА	13-19
<i>Хужаниязов Уктам Ешбаевич</i> ҚОРАҚАЛПОҚ ДАВЛАТ АКАДЕМИК МУСИҚАЛИ ТЕАТРИ МУСТАҚИЛЛИК ЙИЛЛАРИДА	20-25
<i>Saidaxmatov Sharifbek Toshpo'latovich</i> SURXONDARYO VA QASHQADARYO VILOYATLARIDA DEMOGRAFIK O'ZGARISHLAR, AHOLI BANDLIGI VA MIGRATSIYA JARAYONLARI	26-32
<i>Yakubov O'tkir Shermamatovich</i> XX ASRNING UCHINCHI CHORAGIDAGI IQTISODIY, IJTIMOIIY O'ZGARISHLAR VA ULARNING DEMOGRAFIK JARAYONLARGA TA'SIRI	33-37
<i>Саидбобоева Гулзора Нематжоновна</i> ЎРТА ОСИЁ ЭНЕРГЕТИКАЛАРИНИНГ I СЪЕЗДИ ХУСУСИДА	38-43
<i>Muminov Orifxuja</i> QIZILQUMNING LANDSHAFTI VA TARIXIY GEOLOGIYASI	44-49
<i>Avalova Gulshod Murodullayevna</i> HOJI BEKTOSH VALI – MUTASAVVUF FAYLASUF. HOJI BEKTOSH VALI MAJMUASI: TARIXI VA BUGUNGI KUNDAGI AHAMIYATI	50-55
<i>Айтмуратова Жанылсын Жалгасовна, Жамалов Нурлан Юсупович</i> БУЮК АЛЛОМАЛАРИМИЗНИНГ МЕРОСИНИ ЎРГАНИШ АСОСИЙ ВАЗИФАМИЗ	56-61
<i>Qurbonova Marg'uba</i> TIL SOHASIDAGI O'ZBEKISTON HUKUMATI SIYOSATI, O'ZBEK TILINING DAVLAT TILI SIFATIDAGI NUFUZINI OSHIRISH ISTIQBOLLARI	62-68
<i>Shoto'rayeva Sitora Xudoyberdi qizi</i> BUXORO XONLIGIDA TOJIDDIN HASANXOJANING TUTGAN O'RNI VA IJTIMOIIY FAOLIYATI	69-72
<i>Убайдуллаева Моҳисадаф Суннатилла қизи</i> ҚЎҒИРЧОҚ ЎЙИН ЭНГ ҚАДИМГИ НОМОДДИЙ МАДАНИЙ МЕРОС СИФАТИДА	73-76
<i>Xoliqulov Rustam Sharipovich</i> YANGI O'ZBEKISTONDA KAMBAG'ALLIKNI QISQARTIRISH SOHASIDAGI AMALGA OSHIRILAYOTGAN CHORA-TADBIRLAR	77-82
<i>Fayziyev Farrux Uktamovich</i> IMKONIYATI CHEKLANGAN INSONLAR O'RTASIDA O'TKAZILADIGAN XALQARO SPORT MUSOBAQALARINING RIVOJLANISH TARIXI	83-90
<i>Азаматова Гулмира Байирбековна</i> МЕҲНАТ МИГРАНТЛАРИНИ ИЖТИМОИЙ-ИҚТИСОДИЙ Қўллаб-қувватлашнинг АЙРИМ ЖИҲАТЛАРИ	91-96

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI

<i>Nasirxodjayeva Dilafruz Sabitxanovna, Abduvohidov Behzod</i> ISHBILARMONLIK MUHITINI SHAKLLANTIRISHDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNI O'RNI	97-107
<i>Абдуллаев Алтинбек Янгибаевич, Холиёров Парда Саъдуллаевич</i> КОРХОНАЛАРДА ИНВЕСТИЦИЯЛАР ҲИСОБИНИНГ ИЛМИЙ-МЕТОДОЛОГИЯСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ	108-124
<i>Payazov Murod Maksudovich</i> “O'ZBEKISTON TEMIR YO'LLARI” AJDA YO'LOVCHI TASHISH TIZIMINI MODERNIZATSIYALASH DAVR TALABI	125-131
<i>Юнусов Бегенч Мавланбердиевич</i> ИҚТИСОДИЁТ ТАРМОҚЛАРИДА ИШЛАБ ЧИҚАРИШ РИВОЖЛАНИШИНИ БАШОРАТЛАШ, УЛАРНИНГ МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ	132-143
<i>Qo'chqarov Baxtiyor Hoshimjanovich, Sayitbaev Shermirza Datkamirzaevich</i> KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIK SUBYEKTLARINI AYLANMA VOSITALARINI SHAKLLANTIRISHDAGI MUAMMOLAR VA RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI	144-151
<i>Мадрахимов Кахрамон Эгамберганиевич</i> МИНТАҚАВИЙ ИҚТИСОДИЙ СИЁСАТНИНГ СТРАТЕГИК УСТУВОР ЙЎНАЛИШЛАРИ	152-161
<i>Palvaniyazov Anvar Amatovich</i> MAMLAKAT IQTISODIYOTIGA XORIJIY INVESTITSİYALARNI JALB ETISHDA INVESTITSION SIYOSATNING AHAMIYATI	162-165
<i>Raximbayev Akmal Azatboyevich</i> HUDUDLARDA SANOAT AGLOMERATSIYALARINI SHAKLLANTIRISH BO'YICHA XORIJIY TAJIRIBALARDAN FOYDALANISH	166-172
<i>Raxmanova Rushana</i> O'ZBEKISTONDA TURIZM RIVOJI VA KADRLAR TAYYORLASHDAGI MUAMMOLAR	173-178
<i>Xayrullayev Shaxram Yunus o'g'li</i> SAMARQAND VILOYATIDA XIZMAT KO'RSATISH SOHASINING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI VA DINAMIKASI	179-186
<i>Qodirov Bahodir Tursunovich</i> “QAYTA TIKLANUVCHI ENERGIYA MANBALARI”NING O'ZBEKISTON IJTIMOIIY-IQTISODIY TARAQQIYOTIDAGI O'RNI	187-192
<i>Bekjanov Dilmurad Yuldashovich, G'oyibnazarov Muxammad Xamidbekovich</i> LIZING MUNOSABATLARINI RIVOJLANTIRISHDA SAMARALI MARKETING STRATEGIYALARINING AHAMIYATI	193-199
<i>Masharipova Durdona</i> RAQAMLI PLATFORMALARNING GLOBAL TASHQI SAVDOGA TA'SIRI: IMKONIYATLAR VA MUAMMOLAR	200-206
<i>Нурмухамедова Барно Исмаиловна, Урунова Гульнара Чарикулиевна</i> ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ РЕАЛИЗАЦИИ ИНИЦИАТИВНОГО БЮДЖЕТИРОВАНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ	207-213

<i>Xidirova Marg'uba Rustamovna, Zakirov Asilbek Adilovich</i> KORPORATIV BOSHQARUV MEKANIZMLARI ORQALI AKSIYADORLIK JAMIYATINING RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISH	214-218
---	---------

09.00.00 – FALSAFA FANLARI

<i>Ismoilov Maxamadixon</i> TALABALARDA FALSAFIY TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISHNING DOLZARB MUAMMOLARI	219-223
<i>Shaydullayev Normuhammad</i> INSON VA JAMIYAT O'ZARO ALOQALARI: MUVOZANAT VA RIVOJLANISH	224-228
<i>Раджапбоева Хуршида Мақсудовна</i> ШАРОФ РАШИДОВ БАДИЙ-АДАБИЙ МЕРОСИДАГИ ЭСТЕТИК КЛИШЕНИНГ УНИКАЛ ЎЗИГА ХОСЛИГИ	229-233
<i>Abdullayeva Marhabo Uskinbayevna</i> YUSUF XOS HOJIB "QUTADG'U BILIG" ASARIDA AXLOQ MASALASI.....	234-239
<i>Ризаев Илҳом</i> ТАРТИБ ВА ХАОС: ЎЗ-ЎЗИНИ ТАШКИЛЛАШТИРИШ ҲОЯЛАРИНИНГ ТАРИХИЙ ТАДҚИҚИ	240-247
<i>Niyozova Nilufar</i> OQILONA TURMUSH SHAROITINI YARATISHDA OILANING O'RNI	248-252
<i>Usmonov Farrux</i> FAN ETIKASI TUSHUNCHASINING TIZIMLI TAHLILI	253-258
<i>Mirjavxarova Feruzaxon Usmonjonovna</i> AYOLLARNI QO'LLAB-QUVVATLASHNING IJTIMOY, IQTISODIY VA MADANIY ASOSLARI: TARIXDAN BUGUNGI KUNGACHA	259-266
<i>Primov Baxriddin Abdiraxmonovich</i> JAMIYAT BARQARORLIGINI TA'MINLASHDA MA'NAVIY VA G'OYAVIY MEKANIZMLAR	267-272
<i>Raxmankulov Farxod Raximkulovich</i> ISLOHOTLAR JARAYONIDA MULKDORLAR QATLAMINING MILLIY O'ZLIGINI ANGLASHINING O'ZIGA XOS JIHATLARI	273-278
<i>Asatov Sodiq Safarovich</i> YANGI O'ZBEKISTONDA MILLIY VA UMUMINSONIY QADRIYATLARGA PRAGMATIK YONDASHUVLARNING IJTIMOY-FALSAFIY TAHLILI	279-284
<i>Yusupova Feruza Zoyirovna</i> AXLOQIY TAFAKKURNING TAKOMILASHUVIDA AXLOQIY IDEALGA BO'LGAN EHTIYOJ	285-290
<i>Aripova Zulfiyaxon Solijonovna</i> SINERGETIKANING FALSAFIY VA IJTIMOY DUNYOQARASHGA TA'SIRI	291-296
<i>Saodatov Alimardon Abduraxmonovich</i> YOSHLARDA TABIAT IFLOSLANISHINI OLDINI OLIH VA UNI ASRAB AVAYLASH MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH	297-302

<i>Matluba Abduqodirovna Abdalimova</i> FALSAFIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHDA ANALITIK VA KRITIK YONDASHUVLAR	303-307
<i>Safarova Tumaris Rustamkulovna</i> KOTIB CHALABIYNING SHARQ ILM-FAN TARAQQIYOTIDA TUTGAN O'RNI	308-312
<i>Турсунов Мухиддин Болтаевич</i> АФСОНАВИЙ ДУНЁҚАРАШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ ВА УНИНГ ИНСОН ТАФАККУРИГА ТАЪСИРИ	313-316
<i>Mamanov Jamoliddin Abduraximovich</i> XRISTIANLIK DININING KELIB CHIQISHI VA G'ARB DAVLATLARIGA TARQALISHI	317-326
10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI	
<i>Karimova Ozodakhon Avazovna</i> LINGUOPRAGMATIC STUDY OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH A SOMATIC COMPONENT IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES	327-338
<i>Sayfiddinova Gulnoza</i> MILLIY UYG'ONISH DAVRI QO'QON ADABIY MUHITIDAGI AYRIM TURKUM SHE'RLARNING JANRIY XUSUSIYATLARI	339-344
<i>Abdullayev Ziyodbek Mansurovich</i> O'ZBEK VA NEMIS TILLARI ANTROPONIMIKASIDA ZAMONAVIY TENDENSIYALAR: KONTRASTIV TAHLIL	345-352
<i>Otaboyeva Mazmuna Rahimovna</i> FE'LNING SEMANTIK VA GRAMMATIK KATEGORIYALARIDAGI DARAJALANISHI: O'ZBEK VA INGLIZ TILLARI MISOLIDA	353-359
<i>Алиева Эльвина, Темирова Озода</i> ПОВЕЛЕНИЯ И ПОБУДИТЕЛЬНЫЕ ВЫСКАЗЫВАНИЯ СО ЗНАЧЕНИЕМ ЖЕЛАНИЯ В ПОЭТИЧЕСКИХ ТЕКСТАХ В. Ф. ХОДАСЕВИЧА	360-365
<i>Norqobilov Sanjar Rahmat o'g'li</i> BADIIY TARJIMADA LEKSIK-GRAMMATIK TRANSFORMATSIYALAR TADQIQI (JON GRINNING "THE FAULT IN OUR STARS" ROMANINING O'ZBEK TILIGA TARJIMASI MISOLIDA)	366-372
<i>Maxmudova Farangiz Muzaffar qizi</i> SAID AHMAD HAJVIYALARIDA YUKLAMALARNING AHAMIYATI	373-378
<i>Abdumajitov Xurshid Alisher o'g'li</i> MULOQOT VA MADANIYAT SHARHIDAGI SPORT TILI	379-382
<i>Rajabova Karomat Chorshanbi qizi</i> TURKOLOGIYADA SO'ZLASHUV USLUBIGA DOIR IZLANISHLAR	383-389
<i>Abdujalilova Ruxshona Abdug'afforzoda</i> INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA JINOIY LINGVISTIK BIRLIKLARNING SHAKLLANISHIDA STILISTIK VOSITALARNING O'RNI	390-396
<i>Xasanova Kamila Baxtiyorovna</i> STUDYING ETHNOGRAPHIC VOCABULARY IN THE UZBEK LANGUAGE	397-401
<i>Бобаева Шахноза</i> ОСОБЕННОСТИ ЯЗЫКОВЫХ ЕДИНИЦ В РЕЧИ	402-407

<i>Рузибаева Азиза Қаҳрамановна</i> АВАЗ ЎТАР ИЖОДИНИНГ ЎЗБЕК ТИЛИГА ТАЪСИРИ	408-413
<i>Umurzakova Aygul Umarovna</i> ARAB TILSHUNOSLIGIDA ZIYORAT TURIZMI TERMINOLOGIYASINING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI VA RIVOJLANISH JARAYONI	414-418
<i>Sobirova Nodirabegim Murodjon qizi, Egamberdiyeva Sarvinoz Esonali qizi</i> STILISTIK FIGURALARNING TARJIMADAGI O'ZIGA XOSLIGI	419-423
<i>Xo'jamberdiyeva Gavhar Ilhom qizi</i> INGLIZ TILIDA "CHILD" KONSEPTINI AKS ETTIRUVCHI NOMINATSIYALAR	424-427
<i>Мирзаева Феруза Самижоновна</i> ЎЗБЕК ХАЛҚ МАҚОЛЛАРИДА АНТРОПОНИМЛАРНИНГ ҚЎЛЛАНИЛИШИ	428-433
<i>Badalbayeva Maloxat Yulchiyevna</i> TRANSLATION FEATURES OF EMERGENCY TERMS IN ENGLISH AND UZBEK: A COMPARATIVE ANALYSIS	434-438
<i>Berdimurotova Sevara Maxmudovna</i> RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR SOHASIDAGI O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI NEOLOGIZMLARNING YASALISH USULLARI VA QO'LLANILISH XUSUSIYATLARI	439-444
<i>Po'latova Sarvinoz Botir qizi</i> INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA ZIDDIYATLI KOMMUNIKATSIYANING LIGVISTIK EKSPERTIZASI	445-449
<i>Aripova Saodat Taxiroyvna</i> INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI HIKOYALAR TARJIMASINING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI	450-453
<i>Azamatova Gulnoza</i> THE GRAMMATICAL CATEGORY OF NUMBER IN THE GERMAN LANGUAGE	454-458
12.00.00 – YURIDIK FANLAR	
<i>Мухитдинова Фирюза</i> КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ И ПОЛИТИКО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ НАСЕЛЕНИЯ В НОВОМ УЗБЕКИСТАНЕ	459-465
<i>Imotnniyozov Doniyorbek Baxtiyor o'g'li</i> MULKNI BEGONALASHTIRISH SHARTNOMALARIGA OID KONSEPTUAL YONDASHUVLAR	466-470
<i>Ёкубов Шухратжон Восиджон угли</i> ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ КАК АВТОР И ИЗОБРЕТАТЕЛЬ: АНАЛИЗ ПРАВОВОЙ ЗАЩИТЫ ПРОИЗВЕДЕНИЙ И ИЗОБРЕТЕНИЙ, СОЗДАННЫХ ИИ, В РАМКАХ АВТОРСКОГО ПРАВА И ПАТЕНТНОГО ПРАВА	471-477
<i>Худайбердиева Мафтуна Зафар кизи</i> ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРАВА ДЕТЕЙ НА БЕСПЛАТНОЕ И КАЧЕСТВЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ: МЕЖДУНАРОДНЫЕ ДОСТИЖЕНИЯ И АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ	478-483
<i>Begimov Rufat Musurmonovich</i> KONSTITUTSIYA – HUQUQ VA ERKINLIKLARIMIZ KAFOLATI	484-488
<i>Миножиддинов Абдурасул Баходирович</i> АЛИМЕНТ МАЖБУРИЯТЛАРНИНГ АЙРИМ МАСАЛАЛАРИ	489-494

<i>Иброҳимов Азимжон Абдумумин угли</i> “ЎЗБЕКИСТОН ФУҚАРОЛИК ҚОНУНЧИЛИГИДА КОРПОРАТИВ МУНОСАБАТЛАРГА ОИД ҚОИДАЛАРНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ: КОНЦЕПТУАЛ ЁНДАШУВ”	495-500
<i>Koryog'diyev Bobur Umidjon o'g'li</i> O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI FUQAROLIK KODEKSINING YANGI TAHRIRI LOYIHASI BIRINCHI BO'LIM 6-BOBIDAGI KONSEPTUAL MASALALAR TAHLILI	501-507
<i>Ғайбуллаев Соҳибжон Ғайбуллаевич</i> ИЖАРА ШАРТНОМАСИГА ОИД ҚОНУНЧИЛИКНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ БЎЙИЧА АЙРИМ ЁНДАШУВЛАР	508-514
<i>Саидов Бобур Бахромжонович</i> ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВЫЕ МЕХАНИЗМЫ ЗАЩИТЫ ПЕРСОНАЛЬНЫХ ДАННЫХ ПОЛЬЗОВАТЕЛЕЙ В ВЕБ-РАЗРАБОТКАХ	515-524
<i>Асадов Шаҳриддин Фахриддинович</i> РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАР АСОСИДА МАСЛАҲАТ ХИЗМАТЛАРИ КЎРСАТИШНИ ФУҚАРОЛИК-ҲУҚУҚИЙ ТАРТИБГА СОЛИШ	525-529
<i>Ганиев Нихолбек Валиевич</i> НОТИЖОРАТ КОРПОРАТИВ ТАШКИЛОТЛАР	530-536
13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI	
<i>Ortiqova Nargiza Akramovna</i> O'QUVCHILARDA TARBIYAVIY QADRIYATLAR MANBALARI VOSITASIDA UZLUKSIZ MA'NAVIY TARBIYANI OSHIRISHGA QARATILGAN SAMARALI PEDAGOGIK TEKNOLOGIYALAR	537-541
<i>Jamalova Nargiza Ulug'bek qizi</i> PEDAGOGIKA VA GUMANITAR FANLARINING JAMIYATDA TA'LIMNING O'ZGARISHI VA RIVOJLANISHIDA TUTGAN O'RNI	542-547
<i>Norboyev Nabijon Narziqulovich</i> SHAHMAT O'YININING SHAXS INTELEKTUAL SIFATLARINI SHAKLLANTIRISHGA TA'SIRI	548-553
<i>Batirov Behzod Baratovich</i> FIZIKA TA'LIM MAZMUNINI TABAQALASHTIRISHNING O'ZIGA XOSLIGI	554-559
<i>Razzoqova Mahliyo Qosimjonovna</i> GENDER METODINING NAZARIY ASOSLARI	560-564
<i>Xalilov Lenar Shevketovich</i> BO'LAJAK TASVIRIY SAN'AT O'QITUVCHILARIGA INNOVATSION O'QITISH USULLARINING SAMARADORLIGI VA PEDAGOGIK SHAROITLARI	565-569
<i>Turdimurodov Dilmurod Yo'ldoshevich</i> MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR JISMONIY TARBIYASINING PEDAGOGIK SHARTLARI	570-575
<i>Ernazarov G'olibjon Ne'matovich</i> JISMONIY YUKLAMADAN CHARCHASH VA QAYTARILISH DAVRLARINING FIZIOLOGIYASI	576-580
<i>Xudaykulova Dilbarxon Zokirovna, Erkinova Dilshoda Sherali qizi</i> BOLALARDA TADQIDIY FIKRLASH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHGA QARATILGAN PEDAGOGIK JARAYONNING ASOSIY XUSUSIYATLARI	581-586

<i>Eshdavlatov Abdullo Boybo'ri o'g'li, Uralov Sardor Abdulla o'g'li</i> TALABALARNING VOLEYBOL MASHG'ULOTLARIDA TEXNIK TAYYORGARLIGI	587-593
<i>Maxmudov Qudratbek Shavkat o'g'li</i> INGLIZ TILINI O'QITISHDA TALABALARNING MADANIYATLARARO MULOQOT KOMPETENSIYASINI TIL ELEMENTLARI ORQALI RIVOJLANTIRISH SAMARADORLIGI	594-607
<i>Mirzaeva Kamola Uralovna</i> THE ROLE OF THE FAMILY INSTITUTE IN EDUCATING A PROFESSIONAL GENERATION	608-612
<i>Tursunboyeva Mukhlisa Anvar kizi</i> BILINGUALISM AS A PROMISING FORM IN CHILDREN'S EDUCATION	613-619
<i>Ҳақназарова Нулуфар Қуранбоевна</i> ТАЪЛИМ ТРАНСФОРМАЦИЯСИ ШАРОИТИДА ПЕДАГОГ КАДРЛАР МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК ТИЗИМИНИ СТРУКТУРАВИЙ-ФУНКЦИОНАЛ ТАЪМИНОТИ	620-625
<i>Sheraliyeva Shahnoza Usmanovna</i> INGLIZ TILIDA TALABALAR YOZISH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHDA TURLI YOZMA MATN NAMUNALARINI TAHLIL QILISHGA QARATILGAN MASHQLARNING AHAMIYATI	626-633
<i>Джанабаева Адина</i> ВОЗМОЖНОСТИ ЦИКЛА ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН В ФОРМИРОВАНИИ МЕТОДИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА	634-641
<i>Xoliqnazarov Azamat Begaliyevich</i> TALABALARNING JISMONIY TARBIYA MASHG'ULOTLARIDA KUCH QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH	642-646
<i>Elboyeva Shaxnoza</i> QASHQADARYO VILOYATIDA PEDAGOGIKA FANINING RIVOJLANISHIDA XOTIN-QIZLARNING O'RNI	647-651
<i>Садиев Валижон</i> СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ УСЛОВИЙ РАЗВИТИЯ ПАТРИОТИЧЕСКИХ КАЧЕСТВ УЧАЩИХСЯ В УСЛОВИЯХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ	652-657
<i>Pulatova Muhabbat Egamberdievna</i> UZLUKSIZ KASBIY RIVOJLANTIRISH JARAYONIDA O'QITUVCHILARDA INNOVATSION KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISH STRATEGIYASI	658-663

Received: 10 November 2024
Accepted: 15 November 2024
Published: 25 November 2024

Article / Original Paper

ORDER AND CHAOS: HISTORICAL STUDY OF IDEAS OF SELF-ORGANIZATION

Rizaev Ilhom,

Samarkand branch of Tashkent University of Information Technology
Doctor of Philosophy

Abstract. The article comprehensively analyzes the history of the concept of self-organization and its philosophical foundations, and also examines the scientific, mythological and philosophical sources of the emergence of the idea of self-organization. The author examined the evolution of ideas about chaos and order in various worldview systems (mythology, Western and Eastern philosophy) and explored their place in human thinking and the development of society.

Key words: self-organization, synergetics, chaos, order, space, Western and Eastern philosophy, mythology, postmodernism.

ТАРТИБ ВА ХАОС: ЎЗ-ЎЗИНИ ТАШКИЛЛАШТИРИШ ҒОЯЛАРИНИНГ ТАРИХИЙ ТАДҚИҚИ

Ризаев Илҳом,

Тошкент ахборот технологиялари университети Самарқанд филиали
фалсафа доктори (PhD)

Аннотация. Мақолада ўз-ўзини ташкиллаштириш концепциясининг тарихи ва унинг фалсафий асослари кенг қамровли таҳлил қилиниб, унда ўз-ўзини ташкиллаштириш ғояси келиб чиқишининг илмий, мифологик ва фалсафий манбалари кўриб чиқилган. Муаллиф турли хил дунёқараш тизимларидаги (мифология, Ғарб ва Шарқ фалсафаларидаги) хаос ва тартиб тушунчаларининг эволюциясини кўриб чиқиб, уларнинг инсон тафаккуридаги ва жамиятнинг ривожланишидаги ўрнини тадқиқ этган.

Калит сўзлар: ўз-ўзини ташкиллаштириш, синергетика, хаос, тартиб, космос, Ғарб ва Шарқ фалсафаси, мифология, постмодернизм.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SPR1342V4SI9Y2024N34>

Кириш. Ўз-ўзини ташкиллаштириш концепциясининг тарихий ретроспективасини яратиш бир қатор сабабларга кўра қийин вазифа бўлиб туюлади. Бу биринчидан, келажакдаги барча тарихий маълумотларнинг мавзуга доир табиати билан, иккинчидан эса ўз-ўзини ташкиллаштириш ғоясининг кўп векторли эканлиги ва ўтмишда ҳам, келажакда ҳам айнан фикрлашнинг амалий имконсизлиги билан боғлиқ.

Илмий билимларнинг пайдо бўлиши ва ўзгаришининг мунтазамлиги муаммосини ҳал қилган кўплаб тадқиқотчилар ҳар қандай илмий ишни ёзишда умумеътироф этилган давр ва кўриб чиқиладиган концепция тарихига мурожаат

қиладилар. Бу ҳақда Р.Мертон шундай ёзган эди: “Илмий ғояларнинг тарихий узлуксизлиги бўйича тадқиқотчининг саъй-ҳаракатлари арқон устидаги дорбоз ҳаракатларига ўхшайди: ҳар қандай томонга сал кичикроқ оғиш ва мувозанат мувозанат йўқолади. Бир томондан тадқиқотчи илмий ғоянинг узлуксизлиги тўғрисидаги қарашнинг ўзи мавжуд бўлмаган жойда нотўғри хулоса чиқариши хавфини туғдиради. Бошқа томондан реал ҳаётнинг узлуксизлиги шунчаки эътибордан четда қолиши мумкин”[7. Б. 106].

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Аввалги (“эски”) тадқиқотлар янгилари билан алоқаси ҳақидаги саволга замонавий, тўғрироғи, постмодернистик муносабат таклиф қиладиган контекст янада мураккаб муаммо бўлиб кўринади. Бундай нуқтаи назар доирасида, санъатдаги, фандаги, фалсафадаги янгилик, диққат билан кўриб чиқилса, маълум ва аллақачон мавжуд бўлган ғоялар билан боғлиқ иқтибослар ва ассоциациялар асосига қурилганини кўриш мумкин. Ассоциатив қатламлар ҳар хил йўналишларда ва ҳар қандай томонга йўналиши мумкинлиги сабабли, “эски”нинг муаммосини ҳал қилиш қийин кўринади. Постмодерн мафкурачилардан бири М. Фуко эса бундай турдаги дискурсив амалиётларни “тўхтовсиз, дискрет, жасоратли... тартибсиз ва ҳалокатли, улуғвор, чексиз ва улкан қайнаш”[1. Б. 318] деб таърифлайди.

Биз ўз-ўзини ташкиллаштириш назариясини ва инсон билимларининг бошқа илмий шакллари бирлаштирадиган дунё тавсифининг умумий моделлари ҳақида гапиришимиз керак бўлган кенг тарихий контурга кўпроқ тўхталамиз. Шу тарзда қўйилган вазифа синергетика ва ўз-ўзини ташкиллаштириш ғоялари билан боғланиши мумкин бўлган кенг тарихий материални кўриб чиқишда уни амалга ошириш учун фундаментал тарихий ва назарий тадқиқотларни талаб қилади.

Ушбу тадқиқот иши учун тарихий ретроспектив асос бўлган таъкидни қуйидагича шакллантириш мумкин: гарчи синергетика инсоният тамаддунининг кейинги босқичларида кашф этилган бўлсада, синергетик кўринишга яқин бўлган дунёни тушуниш моделлари нафақат илмий, балки инсонга хос бўлган дунёни тушунишнинг бошқа соҳаларида ҳам илдиз отган. Улар афсона ва мифларнинг энг қадимги космогоник кўринишларида мавжуд бўлган. Шунга ўхшаш мотивларни ҳам Ғарб, ҳам Шарқнинг фалсафий тасаввурларида учратиш мумкин. Диққат билан кўриб чиқилса, инсоният дунёни билиш тажрибасининг барча турлари: туш, бадий фантазия, кундалик билиш тартиб ва хаос, детерминизм ва тасодикийлик каби ҳодисалар динамикасининг қутбланмаган нозичлиқли синергетика мантиғига таянади.

Ўз-ўзини ташкиллаштириш соҳасидаги кўплаб замонавий изланишларга асос ва фундаментал тадқиқот И. Пригожин ва И. Стенгерсларнинг “Хаосдан тартиб томон” (Order out of chaos) асаридир. Тадқиқотчилар унинг принципларига ҳамма вақ мурожаат қилиб келишади.

Тадқиқот методологияси. Қадимги космогонияларда тақдим этилган тартиб ва хаос ўртасидаги муносабатлар динамикасини уларнинг барча мавжуд ўзгарувчанлиги билан иккита: мифологик ва синергетик дунёқарашни бирлаштиради. Шу маънода Антик давр ва Қадимги Шарқ мифологиясида тартиб ва хаос нисбати ҳақидаги ғояларни батафсил кўриб чиқиш лозим. Кўрсатилган космогоник тизимлардан олинган кўплаб мисолларда ушбу қарашларнинг асосий қоидалари очиқ берилган, уларни қуйидагича шакллантириш мумкин:

1. Хаос ва Космос (тартиб) бир-бири билан чамбарчас боғлиқ ва икки томонлама муносабатларда мавжуд бўлади. Хаос нафақат тартибни йўқ қилиш манбаи, балки унинг тубида тартибнинг олдиндан белгиланган тизимларини ўз ичига олган ижодий кучдир. Барча фундаментал мифологик тизимларда дунёнинг бирламчи туғилиши Худонинг Зулмат (Эрѐб), Тубсизлик (Тартар), Хаос (Иброний мифологияда Худо Яхве ва махлуқ Рахов, Миср афсоналарида Худо Ра ва аждарҳо Апоп ва бошқалар) кучлари устидан ғалаба қозониши натижасида содир бўлган.

2. Хаос ҳар доим тартибнинг ички томони сифатида мавжуд бўлиб, у ҳамма вақт янги қайта скульптуралаш учун потенциалликдир. Бу дунё узлуксиз ўзгаришининг асосидир. Янги тартиб, албатта қурбонлик натижасида вужудга келади (Қаҳрамон ёки Худонинг вақтинча ўлими). Ўз-ўзини ташкил этувчи моделларда бу қурбонлик тартибнинг туғилиши учун баъзи эркинлик даражаларининг бошланғич элементларидан воз кечишга ўхшайди. Худо ёки Қаҳрамоннинг ғалабаси натижасида хаос бутунлай йўқолиб кетмайди, балки бошқа дунё, Тартар, Аид, Лета, дунё қулаши мумкин бўлган тубсизлик шаклида қолишда давом этади, токи, яна қайта туғилмагунча.

3. Тартибнинг туғилиш жараёни хаос элементларини қайта тартибга солиш, уларни бир хил (жинсли) ликдан маҳрум қилиш, мутлақлаштирмаслик ёки бир-бирини бостирмаслик, лекин шу билан бирга уйғун нисбатда бўлган баъзи асосий таркибий қисмлар (эркак - аёл, актив - пассив, само - эр, оқилона - нооқилона, ин - ян, сув - олов) га бўлиш орқали содир бўлади. Антик давр нуқтаи назаридан, бу нисбатлар олтин ўрталиққа мос келади. Ҳар қандай янги тартибни ўзгартириш ушбу нисбатларнинг бузилиши, уйғунликнинг вақтинча йўқолиши, кескинлик ва азоб-уқубатлар билан боғлиқ. Синергетик моделлардаги тартиб ҳам дастлаб тизимланмаган муҳитда яхлитликнинг бузилиши, ҳар бир элементда дифференциация хусусиятларининг пайдо бўлиши туфайли туғилади.

4. Тартибсизликдан структуранинг туғилиши марказ, манба атрофида жойлашган локал тартибларнинг пайдо бўлиши орқали содир бўлади. Манбадаги структуралар ўз-ўзини ташкиллаштириши алоҳида йирик бир мавзудир. Бундан ташқари, бундай структураларнинг жойлашуви ўз-ўзини ташкиллаштириш тартибининг ўзига хос хусусияти ҳисобланади.

5. Идеал тартиб фақат назоратсиз ташқи таъсирлардан ҳимояланган локал тизимдагина бўлиши мумкин. У носимметрик ва узоқ вақт давомида ўзининг уйғун ҳолатини сақлаб туришга қодир. Тартиб чегарани ўрнатиш, назоратсизликни рад этиш сифатида юзага келади. Мифологияда идеал тартиб шакли сфера ва/ёки шарсимон объектлар билан боғлиқ. Ер шарсимон бўлиб, ундаги барча ҳаёт цикл бўйлаб ҳаракатланади. Тухум ҳам ҳаётнинг универсал рамзи сифатида барча мифологик тизимларнинг ўзгармас элементи, барча бошланишларнинг асоси ҳисобланади. Мандала (буддизмда муқаддас таъно яширинган такрорланувчи элементларнинг геометрик нақшлари) тартибнинг архетипи сифатида симметрик, думалоқ шаклга эга. Дунё тартибининг синергетик схемалари космоснинг айнан шундай архетипик шакллариининг пайдо бўлишини тасвирлайди ва уларни ўз-ўзини ташкиллаштирувчи деб ҳисоблайди.

6. Дунё Тартиб ва Хаос, бир хиллик ва гетерогенлик, алоҳидалик ва умумийлик, кескинлик (конфликт) ва уйғунлик каби диалектик категорияларнинг циклик

алмашинувида мавжуд. Оламий тартиб уруғи бир томондан ўз-ўзидан қайта структураланиш, лекин бошқа томондан кескинлик ва мушкул ҳаракатлар натижасида дастлабки тартибсизликдан туғилади. Бундай мифологик мавзуларда ўз-ўзини ташкиллаштирувчи структураларнинг спонтан пайдо бўлиши, уларнинг процессуал табиати ва кескинлиги, шунингдек, фазо ва вақтдаги тартиблилик шакли, циклликнинг мавжудлиги яққол сезилиб туради.

7. Дунё тартибланишининг бу қонуниятлари универсалдир, микрокосмос ва макрокосмосга, Космосга, жамиятга ва инсоннинг ички дунёсига хосдир. Синергетика билан шуғулланадиганлар кўпинча айнан холизмга, дунёнинг бўлинмаслиги ғоясига тез-тез мурожаат қилишади[12. Б. 106-107].

Албатта, турли мифологик-маданий анъаналардаги тартиб ва хаос ғояларини батафсилроқ кўриб чиқсак, биз нафақат кўплаб ўхшашлик ва умумийликларни, балки кўплаб фарқларни ҳам топамиз. Масалан, ушбу фарқлардан бири Ғарбий (антик) ва Шарқий (хусусан, Марказий Осиё) анъаналари ўртасида кузатилади.

Файласуф М. Эргашева бундай ғояларнинг бир томондан социоформацион омилга, иккинчи томондан Марказий Осиё ва Антик маданиятнинг ўзига хос хусусиятларига боғлиқлигини кузатиб, уларнинг аниқ белгиланган ва фарқли динамикасига ишора қилади. Биз архаикликдан ривожланган қабилавий муносабатлар орқали давлатчилик бошланган жамиятларга ўтганимиз сари бу маданиятларнинг дунёқараш тизимида космос ва хаос гўё бир-биридан тобора узоқлашиб бораётгандай туюлади. Ҳамма жойда ва ҳамма вақт мавжуд бўлган хаос тартиб олами билан регламентация қилинадиган муносабатлар билан чегараланади. “Амбивалент хаос ва космос ўртасида алмашинув ва ўзаро бир-бирига ўтиш ўрнатилади, улар бир-бирини тақозо қилади ҳамда мувозанат ҳолатида мавжуд бўлади”. Кейинчалик жамият шаклланиш фазаларини босиб ўтиши билан космос ҳукмрон кучга айланади. “...Космосни яратадиган ва ҳосил қиладиган хаос эмас, аксинча, барча ижодий кучлар космос томонида, уни муайян мавжуд ҳолатидан кўра мукамалроқ космик тартибни ўрнатиш йўлида ҳаракат қилади”[5. Б. 28-32]. Бундан ташқари, Эргашева коинот ва хаос ўртасидаги муносабатларни мос равишда Марказий Осиё ва Антик тафаккур тарзи турлари билан боғлайди. Дунёнинг ўз-ўзини ташкиллаштирувчи манзараси (олам динамикасида тартиб ва хаос нисбий мувозанатини талаб қилиш) модернистик дунёқарашга қараганда архаикка анча яқинроқ, Ғарбий менталитетга қараганда Шарққа кўпроқ мос келади.

Замонавий Ғарб онгининг мантиқий доминантани тавсифловчи бинар, чизиқли формал мантиқ ночизиқли ўз-ўзини ташкиллаштирувчи мантиқнинг тескариси бўлиб, миф мантиғига кўп хиллик, кўп ўлчовлилик, классик казуалликдан фарқ қилувчи сабабийлик билан ҳам қарши чиқади. Г. Султанова бу афсона мантиғини тасаввур мантиғи билан боғлайди: “Реал воқеликда сабабий кетма-кетлик вақтинчалик кетма-кетликдир. Мифнинг мўъжизавий воқелигида сабаблар кетма-кетлиги вақтдан ташқарида бўлиши мумкин. Бирор нарса содир бўлиши учун аввалги муайян ҳолатларда ҳеч қандай ўзгаришларга ҳожат йўқ”[10. Б. 21-22]. Шунингдек, ўз-ўзини ташкиллаштириш концепцияси чизиқли фикрлаш мантиғидан келиб чиқадиган вақт ва сабабларга қараганда бутунлай бошқача қарашларни таклиф қилади. “Ҳозирги воқеалар

кўпинча ўтмиш билан боғланади аслида эса бу ҳолат келажакдаги тартибнинг тақдирига боғлиқ” [20. Б. 48-49].

Таҳлил ва натижалар. Ғарб тафаккури анъанаси доирасида синергетиканинг пайдо бўлишини замонавий Ғарб маданиятининг Шарққа, замонавийликни эса архаик, тўғрироғи, неорархаик томонга қўйган маълум бир қадами сифатида кўриш мумкин. Масалан, замонавий Ғарб маданиятида бундай тенденцияларнинг мавжудлиги замонавий файласуф олим Х. Саматов томонидан кўрсатилган: “Бугунги кундаги янги эскидан ва ҳаттоки энг эскидан вужудга келади. Коинот яна архаик синкретизмни эслатувчи оламга бирлашади, у объектни субъектдан, руҳни танадан, материяни онгдан, одамни табиатдан қандай ажратишни билмайди. Бу яқинлик янги фаннинг қадимий мистик ва тасаввуф таълимотлари билан мулоқоти...”[11. Б. 49] учун бошланғич нуқта бўлди. Уни биринчи бўлиб бошлаганлардан бири физик Фритоф Капра эди. Ўз даврида “Физика Даоси” китоби унга улкан шуҳрат келтирди. У постклассик физика яратган дунёнинг манзараси барча мистик, айниқса Шарқ диний ва фалсафий тизимлари – ҳиндуизм, буддизм, даосизм ва дзен ғояларига жуда яқин эканлигини исботлайди. “Физика Даоси” нинг учинчи нашрида Капра эски парадигмани янгисидан ажратиб турадиган бир қанча мезонларни шакллантиради. Дунё алоҳида элементлардан йиғилган шунчаки структура эмас, балки бир бутундир. Олам предметлардан эмас, балки жараёнлардан иборат, шунинг учун билиш қисмдан бутунга эмас, балки бутундан қисмга қараб боради”[3. Б. 375].

Тўғри, диалектика билан ўхшашликни воқеалар ривожини мантиқига оид умумий ғоялар даражасида кузатиш мумкин, лекин синергетика таклиф қиладиган ғоялар ва натижаларнинг бутун мажмуаси даражасида эмас.

Б. Раҳманов синергетик ғояларнинг тарихий илдизларини ўрганар экан, кўплаб назарияларда тизимли синергетик мотивларнинг мавжудлигини кўради. У тадқиқотида бундай мотивларнинг мавжудлигини қайд этган Европа файласуфларининг анчайин рўйхатини келтиради: “Бу элементларни Пифагор, Гераклит, Эмпедокль, Аристотель, Платон, Сократ, Лукеций Кар, Плотин ва бошқаларнинг ғояларида ҳам учратиш мумкин”[9. Б. 2]. Бизнинг фикримизча, уни сезиларли даражада кенгайтириш мумкин.

Европада олам бирлиги ва яхлитлигининг тизимли-синергетик тамойили Д. Вико, И. Гердернинг туғилиш ва ўлимнинг циклик умумий моделини қайд этган қарашларида ўз аксини топган. Аммо олам ва жамиятни тизимли-синергетик идрок этишга яқин бўлган энг етук ғоялар Г. Лейбниц, А. Шопенгауер, Г. Гегель, К. Маркс, Г. Спенсер, А. Бергсон, Й. Хейзинга, Х.О. Гассет, О. Шпенглер, А. Тойнби, К. Ясперс, К. Поппер. П. Сорокин ва бошқалар номлари билан боғлиқ.

Биз танлаган муаммонинг ёритилиш ракурсини ҳисобга олиб, бу қаторда айниқса Ф.Ницше ва ўз даврида маърифатпарварлик, рационализмга қарши дастур ишлаб чиққан барча файласуфларнинг изланишларини эслатиб ўтишимиз керак. Бу XX аср Ғарб маданиятининг мафкуравий йўналишларини сезиларли даражада ўзгартирди. Ницше биринчилардан бўлиб Ғарб тафаккурининг формал мантиққа ҳаддан ташқари мойиллигига эътибор қаратди. У дунёнинг исканжасидан халос бўлишни Дионисий ва Аполлон ҳаётий тамойиллари ҳуқуқларини тенглаштиришда кўради ҳамда бу синергетик қарашлар билан таққослаганда, хаосни қайта тиклаш, унинг потенциал ижодий кучини пайқаш деб тушуниш мумкин.

Синергетика ғоялари билан доимо боғлиқ бўлган Ғарб файласуфлари ва маданиятшуносларининг номлари рўйхатида О. Шпенглер, А. Тойнби, К. Ясперс, П. Сорокиннинг маданий–циклик назарияларини алоҳида эслатиб ўтиш зарур. Синергетика томонидан ўрганиладиган олам жараёнларининг цикликлери, цикликленинг ўз–ўзини ташкиллаштириш қонунлари билан ҳосил бўлган барқарор фазо ва вақт структураси сифатида юқоридагиларнинг тадқиқотлари ижтимоий-маданий динамикага нисбатан амалга оширилган.

Ғарбнинг фалсафий тафаккурида ўтмишдошларига эга бўлган синергетик конструкциялардан келиб чиқадиган олам тартиби ғояси кўплаб тадқиқотчиларга Шарқ фалсафий ва диний қарашлари ғоялари билан янада кўпроқ боғлиқ бўлиб туюлади. Бу позициянинг батафсил далилларини Ф. Капранинг юқорида қайд этилган “Физика Даоси”[4] асарида топамиз. Бу мавзу И. Ппигожин ва И. Стенгерс[8], С.П. Курдюмов ва Е.Н. Князева[16], В.В. Василкова[13], С. Гомаюнов[15], Т. Гпигорева[14], шунингдек маҳаллий тадқиқотчиларимиз Б.О. Тураев, М.Х. Эргашева, Б.У. Раҳманов, З.О. Муминова, Ж. Очилов[19], Д. Бозаров[2] ва бошқалар асарларида қайта-қайта кўтарилган.

Синергетик муносабат бизга олам ва ундаги ҳамма нарсага безътиборлик билан, унинг яширин моҳиятини англамасдан муносабатда бўлишга имкон бермайди. Синергетика инсонни дунёнинг бирлиги, уни қисмларга парчалашнинг ноадекватлиги, аналитик усулининг мувофиқлиги ҳақидаги ғояга қайтаришга ҳаракат қилади.

Европа синергетикасида онг янги мантиғининг пайдо бўлиши орқали янги бирлик қўлга киритилиши кузатилади. У қатъий ва асосли равишда иккига парчаловчи, Аристотелнинг учинчисини истисно мантиғига қарши туришга ҳаракат қилади. Шарқ ва Ғарб фалсафасининг яқинлашиши дунёга нисбатан синергетик муносабатларни қабул қилишнинг ғоявий таъсиридан биридир.

Кундалик ҳаёт инсон тажрибасининг яна бир қатлами бўлиб, у ўзига хос воқеалар мантиғига ва билим тизимларига эга. Шу билан бирга, кундалик ҳаёт орқали биз анъанавий равишда илоҳий оламга қарама-қарши бўлган ноилоҳий оламни эмас, балки кундалик ижтимоий-маданий амалиётлар дунёсини тушунамиз. Бу орқали ижтимоий-маданий воқеликни тўғридан-тўғри такрор ишлаб чиқариш ва ўзгартириш амалга оширилади. Бу ҳолатни М. Фуко “Тартибнинг соф амалиёти ва унинг мавжуд бўлиш усуллари”[6. Б. 24] деб атаган эди. Ушбу амалиётлар уларнинг ақлий асоси сифатида воқеликнинг қандайдир ярим онгли образига эга. Бу бизнинг нуқтаи назаримиздан унинг ночизиқли характерига асосланади, воқеалар ривожланишининг ночизиқли мантиғига таянади.

Кундалик ҳаёт мантиғи ўзида нимани ифодалайди? Ушбу масала бўйича тадқиқотчилар ҳар қандай эмпирик социологик тадқиқотлар даражасида учрайдиган кундалик онгнинг амбивалентлигига бир неча бор эътибор қаратдилар[17. Б. 54]. Бундай амбивалентликда нафақат оддий маълумот этишмаслиги, балки воқеликнинг қандайдир яхлит образига асосланган ҳис-туйғулар мантиғи ҳам мавжуд.

Кундалик тасаввурлар вақт билан жуда ўзига хос тарзда муносабатда бўлади. Вақтнинг ушбу модели ҳаётини воқеаларнинг ривожланиши, уларнинг изчил, сабаб-оқибат занжирига мос келиши анъанавий формал мантиқдан, яъни чизиқли кўринишдан узоқдир. Кундалик вақт оқимининг ночизиқлилиги синергетиканинг

эквивалентлик (жараённинг бошланғич нуқтасидан етарлича масофаси билан ўтмишдаги дастлабки позицияларга нисбатан ҳозирги натижанинг мустақиллиги ёки кам боғлиқлиги). принцинга мос келади. Аввало мантикий конструкциялари сатҳида кундалик онг кўп жиҳатдан мифологик онгга ўхшайди, бу реалликнинг синергетик ва кундалик моделларининг яқинлиги, бундай моделлар томонидан ўрнатилган кундалик воқеалар динамикаси ҳақидаги тасаввурларнинг ўхшашлиги ҳақида гапиришга имкон беради.

Хулоса ва таклифлар. Юқорида айтилганларнинг барчаси, бизнинг нуқтаи назаримиздан, синергетик парадигманинг муҳим интегратив салоҳияти ҳақида хулоса чиқаришга йўл очади:

Биринчидан, унинг қоидаларида фанлараро интеграциянинг асосларини кўриш мумкин. “Синергетик парадигманинг асосий ғояси дунё ҳақидаги яхлит билимни фрагментап илмий предметларга бўлишнинг нотўғрилигига ишонтиради” [21. Б. 16].

Иккинчидан, синергетикани инсон тажрибасининг турли қатламларидан келиб чиқадиган ҳар хил турдаги билимларнинг яхлит билимга интеграциялашнинг илмий мақсади сифатида кўриш мумкин. Худди мифология, фалсафа, бадиий фантазия, орзулар, кундалик билимларни боғлагани сингари[9].

Учинчидан, Ғарб ва Шарқ маданиятининг асосий фалсафий ва мафкуравий позициялари ўртасида кўприк ўрнатадиган маданиятлараро интеграция вектори бўлиши мумкин.

Албатта, синергетиканинг бу имкониятлари ўз-ўзидан навбатдаги мифологияга айланиши ва натижада муваффақиятсиз лойиҳа бўлиб чиқиши ҳам мумкин. Аммо синергетик ғояларнинг мазмунидан келиб чиқадики, ижтимоий-маданий ўзгаришларнинг ўз-ўзини ташкиллаштирувчи динамикаси айнан шу йўл бўйлаб давом этади. Мифологик маконлардаги ўзгаришлар, бу алданиш эмас, балки жамиятнинг ижтимоий-маданий ҳаётининг ўз-ўзини ташкиллаштирувчи томонидир.

Адабиётлар/Литература/References:

1. 1970—1971: Leçons sur la volonté de savoir, Paris, Gallimard, 2011, 318 p.
2. Bozarov D.M., Karimova G.Y. Role of The Self-Organization Model in Complex Social Systems //Oriental Journal of Social Sciences. – 2021. – С. 1-9.
3. Capra F. The Tao of physics: An exploration of the parallels between modern physics and eastern mysticism. – Shambhala publications, 2010. – P. 375.
4. Dull A. The Tao of Physics: An Exploration of the Parallels between Modern Physics and Eastern Mysticism. – 1978.
5. Ergasheva M.X. The synergistic nature of the struggle between good and evil in Zoroastrianism //Theoretical & Applied Science. – 2015. – №. 9. – С. 28-32.
6. Foucault M. This is not a pipe. – Univ of California Press, 1983. – №. 24.
7. Merton R. K. On social structure and science. – University of Chicago Press, 1996. – P. 106.
8. Prigogine I., Stengers I. Time, chaos, quantum. On the solution of the paradox of time //Moscow: Editorial, URSS. – 2000.
9. Schütz A., Luckmann T. Strukturen der lebenswelt. – Utb, 2017. – №. 2412.
10. Sultanova G.S. The essence and nature of postnonclassical scientific thinking //Школа Науки. – 2019. – №. 3. – С. 21-22.

11. Ulmasjonovich K.S. Mystical and philosophical foundations of human interaction (based on the teachings of makhdumi Azami Kasani) //European Scholar Journal. – 2021. – Т. 2. – №. 11. – С. 45-48.
12. Василькова В.В. Порядок и хаос в развитии социальных систем. — С.106–107
13. Василькова В.В. Порядок и хаос в развитии социальных систем. — СПб. 1999.
14. Григорьева Т. Синергетика и Восток // Вопросы философии. — 1997. — № 3. — С.90–102.
15. Гомаюнов С. От истории синергетики к синергетике истории // Общественные науки и современность. — 1994. — № 2. — С.99-106.
16. Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Законы эволюции и самоорганизации сложных систем. — М. Наука, 1994.
17. Попова И.М. Повседневные идеологии. Как они живут, меняются и исчезают. — К., 2000. — С.54.
18. Рахманов Б. У. Античная философия и идеи духовно-психической самоорганизации человека //Credo new. – 2016. – №. 1. – С. 2-2.
19. Тураев Б.О. ва бошқ. Синергетика: моҳияти, қонуниятлари ва амалиётда намоён бўлиши –Т.: Наврўз нашриёти. – 2017. – С. 12-13.
20. Тураев Б.О. Онтология, гносеология, логика ва фан фалсафаси муаммолари. –Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, Б. – 2015. – С. 48-49.
21. Шалаев В.П. Социосинергетика: истоки, теория и практика в современном мире. 2015— С.16.

SCIENCEPROBLEMS.UZ

IJTIMOYIY-GUMANITAR FANLARNING DOLZARB MUAMMOLARI

№ S/9 (4) – 2024

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas'uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog'lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).